

BAZILIJUS CEZARIETIS VERSUS
AR ADVERSUS ORIGENĄ?
DAR KARTĄ APIE ŽMOGAUS SUKŪRIMĄ
„PAGAL PANAŠUMĄ“ (PR 1, 26–27)

SAULIUS RUMŠAS OP

Įvadas. Origenas (apie 185–254) ir jo netiesioginis mokinys Bazilijus Cezarietis (apie 329–379) – tai vieni iš ryškiausių pėdsakų krikščioniškojoje filosofijoje ir teologijoje palikusių mąstytojų. Mokytojo ir mokinio santykis šiuo atveju neįprastas. Viena vertus, juos skiria tiek laikas, tiek gyvenamoji vieta, tiek istorinis kontekstas, tiek Bažnyčios situacija, tiek jų pareigos bažnytinėse bendruomenėse. Kita vertus, Bazilijaus gimtoji Kapadokija buvo evangelizuota tiesioginio Origeno mokinio Grigaliaus Stebukladario (†270), kurio atminimą ir mokymą ištikimai saugojo Bazilijaus senelė Makrina Vyresnioji¹. Be to, grįžęs iš Cezarėjos ir Konstantinopolio mokyklų bei Atėnų akademijų, nusprendęs savo gyvenimą pakreipti vienuolišku keliu, Bazilijus savo „teologines studijas“ atliko skaitydamas Origeno raštus ir kartu su savo bičiuliu Grigaliumi Nazianziečiu sudarė Origeno tekstų antologiją, pavadinta *Filokalija*². Tad aleksandrietiškoji teologinės mokyklos tradicija buvo gerai žinoma jei ne visoje Kapadokijoje, tai bent jau artimiausioje Bazilijaus šeimos ir draugų aplinkoje³. Jos įtaka matoma Bazilijaus

¹ Vyresnioji Bazilijaus sesuo taip pat buvo pavadinta Makrinos vardu senelės atminimui; žr. Grigalius Nisietis, *Makrinos gyvenimas*, I, 2 (Grégoire de Nysse, *Vie de sainte Macrine*, introduction, texte critique, traduction, notes et index par Pierre Maraval, (*Sources chrétiennes*, 178), Paris: Les Éditions du Cerf, 1971).

² Plg. Origène, *Philocalie 1–20: Sur les Écritures et La Lettre à Africanus sur l'histoire de Suzanne*, introduction, texte, traduction et notes par Marguerite Harl et Nicholas De Lange, (*Sources chrétiennes*, 302), Paris: Les Éditions du Cerf, 1983; Origène, *Philocalie 21–27: Sur le libre arbitre*, introduction, texte, traduction et notes par Éric Junod, (*Sources chrétiennes*, 226), Paris: Les Éditions du Cerf, 1976.

³ Apie aleksandrietišką mokyklą apskritai ir Origeną atskirai žr. Alain Le Boulluec, *Ankstyvoji krikščionybė: Keturi tyrinėjimai*, iš prancūzų kalbos vertė Tatjana Aleknienė ir Darius Alekna, (*Christiana tempora*, I), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004. Apie Origeno gyvenimo ir teologijos bruožus žr. Vytautas Ališauskas, „Origeno sielovadinės

veikaluose, tačiau Cezarietis nėra aklas Origeno sekėjas⁴. Dažnai jis kūrybingai ir naujai aptaria iškilusius filosofinius ar teologinius klausimus, o kartais drįsta nuo jo tezių atsiriboti ar net atvirai kritikuoti Origeną, tiesa, jo tiesiogiai neįvardydamas⁵. Panašiai nutinka su šiame straipsnyje aptariama tema apie žmogaus sukūrimą „pagal panašumą“ (gr. καθ' ὁμοίωσιν, lot. *ad similitudinem*) (*Pr* 1, 26), tiksliau – su trumpomis Bazilijaus ir Origeno tekstų ištraukomis apie panašumą.

Patristiniuose raštuose žmogaus sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν (*Pr* 1, 26) apibūdinimas dažniausiai neatsiejamai gvildenamas su „pagal paveikslą“ (gr. κατ' εἰκόνα, lot. *ad imaginem*) (*Pr* 1, 26–27) tema. Tačiau sutinkame tekstų, kuriuose ankstyvieji krikščioniškieji autoriai sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν temai suteikė išskirtinį dėmesį. Taip nutinka Bazilijaus ir Origeno veikaluose. Nors jie abu kalba apie sukūrimo κατ' εἰκόνα temą, tačiau nepamiršta atskirai aptarti καθ' ὁμοίωσιν temos, savitai ją jungdami prie pirmosios. Bazilijaus raštuose, kurių autentiškumu neabejota, ši καθ' ὁμοίωσιν tema gali atrodyti gana reta, nes sutinkama daugiausia *Homilijose apie šešias dienas*⁶ ar įvairiose kitose homilijose, pavyzdžiui, *Homilijoje apie 48-ą psalmę*⁷, *Homilijoje apie Attende tibi ipsi*⁸ ar *Panegirikoje apie Julitos*

hermeneutikos eskizas“, in: Origenas, *Giesmių giesmės homilijos*, iš lotynų kalbos vertė Gediminas Žukas, tekstus parengė, įvadą ir komentarus parašė Vytautas Ališauskas, (*Mystica christiana*, II), Vilnius: Aidai, 2011, p. 29–54. Kai kuriuos Klemenso Aleksandriečio ir Origeno veikalus ar jų ištraukas galima skaityti: *Bažnyčios Tėvai: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo: Antologija*, sudarė Darius Alekna ir Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 2003, p. 292–523.

⁴ Apie Bazilijaus „origenizmą“ žr. Jean Gribomont, „L'origénisme de saint Basile“, in: *L'homme devant Dieu, Mélanges offerts au Père Henri de Lubac*, t. I, (*Théologie*), Paris: Aubier, 1963, p. 281–294 (= Jean Gribomont, *Saint Basile: Évangile et Église. Mélanges, (Spiritualité Orientale, 36)*, Bégrolles-en-Mauges: Abbaye de Bellefontaine, 1984, p. 229–242); *Origene e l'alessandrinismo cappadoce (III–IV secolo): Atti del V Convegno del Gruppo Italiano di ricerca su „Origene e la tradizione alessandrina“* (Bari, 20–22 settembre 2000), a cura di Mario Girardi e Marcello Marin, (*Quaderni di „Vetera Christianorum“*, 28), Bari: Edipuglia, 2002.

⁵ Pavyzdžiui, aiškindamas *Pradžios knygą* Bazilijus ekspresyviai atmeta alegoriją ir pasirenka pažodinį aiškinimą; žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 1 (Basile de Césarée, *Homélie sur l'Hexaéméron*, texte grec, introduction et traduction de Stanislas Giet, (*Sources chrétiennes*, 26bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1968²).

⁶ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6.

⁷ Basilius Caesariensis, *Homiliae super Psalmos*, in: *Patrologie graeca accurante Jacques-Paul Migne* (toliau – PG), t. XXIX, Parisis: Migne, 1857, col. 209–494.

⁸ *L'homélie de Basile de Césarée sur le mot 'Observe-toi toi-même'*, édition critique du texte grec et étude sur la tradition manuscrite par Stig Y. Rudberg, (*Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Graeca Stockholmiensia*, 2), Uppsala: Almquist & Wiksell, 1962.

kankinystę⁹. Ji taip pat kartą minima 375 m. parašytame traktate *Apie Šventąją Dvasią*¹⁰. Šią temą Bazilijus atskirai komentuoja savo homilijose *Apie žmogaus kilmę*¹¹. Tiesa, šių dviejų homilijų autorystė pastaraisiais dešimtmečiais buvo plačiai diskutuota, tačiau šiandien dauguma tyrėjų ją, bent jau juodraštinėje formoje, priskiria Bazilijui Cezariečiui. Jos greičiausiai buvo pasakytos 378 m. ir išpildo *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje duotą pažadą plačiau pakalbėti apie žmogaus kilmę. Jų galutinė redakcija atlikta keletą metų vėliau, jau po Bazilijaus mirties, greičiausiai kokio nors Bazilijaus mokinio, bet ne brolio Grigaliaus Nisiečio dėl reikšmingų teologinių skirtumų¹². Gal dėl nediskutuotinai autentiškų Bazilijaus raštų šykštumo ir homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo abejonių, žmogaus sukūrimo καθ' ὁμοίωσιν tema nėra sulaukusi didesnio tyrėjų dėmesio¹³. Būtent vienoje iš šių homilijų Bazilijus pateikia trumpą, bet dėmesį patraukiantį ὁμοίωσις temą gvildenantį aprašymą (I, 16), kurį pristatysime ir analizuosime šiame straipsnyje. Kaip matysime toliau, ši ištrauka gali atrodyti kaip originalus Bazilijaus tekstas tiek formos, tiek turinio atžvilgiu, nes nieko panašaus nerandama nei Filono Aleksandriečio¹⁴, nei Origeno *Pradžios knygos* komentaruose¹⁵, kuriuos Bazilijus žinojo ir naudojo savo komentarams apie pasaulio pradžią. Tačiau labai panašią ištrauką, bent jau savo forma ir pagrindinėmis teminėmis linijomis, galima sutikti Origeno veikale

⁹ Bazilijus Cezarietis, *Panegirika apie Julitos kankinystę*, 3, PG 31, 244 B.

¹⁰ Basile de Césarée, *Sur le Saint-Esprit*, texte grec, introduction, traduction et notes de Benoît Pruche, (*Sources chrétiennes*, 17bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2002.

¹¹ Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* (*Hom. X et XI de l'Hexaéméron*), introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970; *Auctorum incertorum vulgo Basilii vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis et Sermo de paradiso*, edidit Hadwiga Hörner, (*Gregorii Nysseni Opera, Supplementum*), Leiden: Brill, 1972.

¹² Plg. Saulius Rumšas, „Žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą ir/ar panašumą? Bazilijaus Cezariečio Pr 1, 26–27 komentaro teologiniai iššūkiai“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2022, t. 45, p. 8–10.

¹³ Plg. Mario Girardi, „L'uomo immagine somigliante di Dio (*Gen 1, 26–27*) nell'esegesi dei Cappadoci“, in: *Vetera Christianorum*, Bari, 2001, t. 38, p. 293–314, tačiau jis netyrinėja homilijų *Apie žmogaus sukūrimą*; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 18–20.

¹⁴ Plg. Philon d'Alexandrie, *De opificio mundi*, introduction, traduction et notes Roger Arnaldez, (*Les œuvres de Philon d'Alexandrie*, 1), Paris: Les Éditions du Cerf, 1961.

¹⁵ Plg. Origène, *Homélie sur la Genèse*, introduction de Henri de Lubac et Louis Doutreleau, texte latin, traduction et notes Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 7bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 2003. Dėl *Pradžios knygos* egzegezės šaltinių apskritai žr. Rainer Henke, *Basilii und Ambrosius über das Sechstageswerk*, (*Chrësis*, 7), Basel: Schwabe, 2000.

Apie pradus (III, 6, 1)¹⁶, parašytame Aleksandrijoje apie 220–230 m., dar Origenui esant jaunam¹⁷. Tai savotiškas doktrinos sąvadas arba bandymas sistemiškai pateikti krikščioniškojo mokslo sintezę, kalbančią apie santykius tarp Dievo, žmogaus ir pasaulio. Ši veikalą Origenas sukūrė iš graikų filosofinės perspektyvos, į kurią įkomponavo ir Šventojo Rašto indėlių. Būtent šiame veikle, kalbėdamas apie laikų pabaigą, Origenas pristato ir išsamiai aptaria „panašumo“ temą¹⁸. Ši ištrauka negali nepriminti Bazilijaus teksto, netgi gali pasirodyti, kad Bazilijus kopijuoja Origeną ir perteikia jo tekstą bei mintis¹⁹. Ar iš tiesų mokinys Bazilijus plagijuoja mokytoją Origeną?

Galimas paraleles tarp šių dviejų ištraukų jau buvo išvelgę tokie Bazilijaus raštų ir teologijos specialistai kaip Stanislas Giet ir Maximos Aghiorgoussis, tačiau išsamiau tekstų nelygino ir nekomentavo dėl manyto homilijų *Apie žmogaus kilmę* neautentiškumo²⁰. Tuo tarpu Roberto Ravazzolo, kuris šias homilijas traktuoja kaip Bazilijaus užsirašytas pas-

¹⁶ Plg. Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, in: Origène, *Traité des principes, tome III (Livres III et IV)*, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 268), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 236–239; plg. Origenes, *Vier Bücher von den prinzipien*, herausgegeben, übersetzt, mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Herwig Görgemanns u. Heinrich Karpp, (*Texte zur Forschung*, 24), Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, p. 642–644; Origen, *On First Principles. Volume II*, edited and translated by John Behr, (*Oxford Early Christian Texts*), Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 440–442; Origène, *Traité des principes (Peri Archôn)*, traduction de la version latine de Rufin avec un dossier annexe d'autres témoins du texte par Marguerite Harl, Gilles Dorival, Alain Le Boulluec, Paris: Études augustiniennes, 1976, tiesa, šis reikšmingas vertimas neturi teksto originalo kalba.

¹⁷ Origeno veikalą *Apie pradus* perdavimo istorija gana paini, kurios čia neįmanoma net bendrais bruožais išdėstyti. Nedidelė veikalą dalis mus pasiekė graikų kalba, tačiau visas veikalas žinomas iš lotyniškosios Rufino versijos; žr. Bernard Pouderon (sous la direction de), *Histoire de la littérature grecque chrétienne des origines à 451. III. De Clément d'Alexandrie à Eusèbe de Césarée*, Paris: Les Belles Lettres, 2017, p. 258–265.

¹⁸ Tiesa, panašumo tema buvo trumpai paminėta kiek aukščiau tame pačiame veikle *Apie pradus*, I, 2, 6; I, 6, 4; II, 10, 7; II, 11, 3 (Origène, *Traité des principes, tome I (Livres I et II)*, introduction, texte critique de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (*Sources chrétiennes*, 252), Paris: Les Éditions du Cerf, 1978). Analogiškas tematinės linijas apie panašumą dar galime aptikti Origeno *Homilijose apie Ezekielį*, XIII, 2 (Origène, *Homélie sur Ezéchiel*, texte latin, introduction, traduction et notes par Marcel Borret, (*Sources chrétiennes*, 352), Paris: Les Éditions du Cerf, 1989, p. 414–419).

¹⁹ Nors nemaža dalis Origeno *Apie pradus* patalpinta Bazilijaus Cezariečio ir Grigaliaus Nazianziečio sudarytoje Origeno tekstų *Filokalijoje*, tačiau dalies, iš kurios paimta nagrinėjama ištrauka, ten nėra. Žinoma, tai dar nesako, kad šis tekstas nebuvo žinomas Bazilijui.

²⁰ Maximos Aghiorgoussis, *In the Image of God: Studies in Scripture, Theology and Community*, Brooklyn: Holy Cross Orthodox Press, 1999, p. 54–55. Autorius perteikia savo dis-

tabas pamokslui, pamini paralelę su Origeno tekstu, bet temos neplėtoja²¹. Nors „paveikslas“ ir „panašumo“ tema Origeno raštuose sutinkama dažnai, o Aleksandriečio specialistų ne kartą tyrinėta, tačiau pastarųjų darbuose nepavyko aptikti traktato *Apie pradus* III, 6, 1 ir homilijų *Apie žmogaus kilmę* I, 16 palyginimo²². Minėta Bazilijaus teksto ištrauka buvo pristatyta ir bendrais bruožais palyginta su Origeno tekstu *Apie pradus* mūsų ankstesniame straipsnyje²³. Tad žinant šių tekstų svarbą patristinei teologinei antropologijai, dabartinis straipsnis tęsia pradėtus tyrimus ir siekia pristatyti kiek įmanoma išsamesnę šių ištraukų lyginamąją analizę. Pirmiausia skaitysime pačius tekstus, paskui atkreipsime dėmesį į Šventojo Rašto naudojimą ir galiausiai išskirsime pagrindines potemes ar tematines linijas, siekdami ne tik parodyti tekstų sąsajas bei kiekvieno jų savitumus, bet ir aptarti jų galimus esminius skirtumus bei padarinius antropologiniam diskursui.

1. Origeno ir Bazilijaus tekstai bei jų kontekstai. Pirmiausia pažvelkime į abiejų autorių tekstų ištraukas, kalbančias apie panašumą. Nors pats tyrimas prasidėjo nuo Bazilijaus Cezariečio teksto analizės ir galimų ankstesnių svarstymų panašumo tema atitikmenų ieškojimo, tačiau šiame straipsnyje laikysimės chronologinės tvarkos ir pradėsime nuo Origeno teksto ištraukos.

1.1. Origenas apie panašumą – Apie pradus III, 6, 1.

Aukščiausias gėris, link kurio skuba visa protingoji prigimtis, ir kuris yra pristatytas kaip visko tikslas, buvo tokiu būdu išreikštas gausybės filosofų: aukščiausias gėris yra tapti panašiu į Dievą, kiek tai įmanoma. Bet tai jie ne tiek patys rado, kiek pasiskolino iš dieviškųjų knygų. Iš tiesų tai dar anksčiau parodyta

kusiją su Stanislasu Gietu dėl šių dviejų tekstų panašumo ir išsamesnio tyrimo atsisakymą dėl homilijų *Apie žmogaus kilmę* autentiškumo klausimų.

²¹ Roberto Ravazzolo, *A immagine e somiglianza: Note di Basilio di Cesarea per una predicazione sulla creazione dell'uomo*, (*Sapienza*, 55), Milano: Glossa, 2012, p. 40.

²² Plg. nuo klasikinių Henri Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, (*Théologie*, 34), Paris: Aubier, 1956, ar Manlio Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, (*Letteratura cristiana antica*, 2), Brescia: Morcelliana, 2004, p. 31–32, iki naujausio Noel O'Sullivan, „Image and likeness: Patristic perspectives“, in: *One in Christ: A Catholic Ecumenical Review*, Oxford, 2020, t. 54, Nr. 2, p. 273–282. Kai kurie specializuoti žodynai net nebeskiria atskiro dėmesio paveikslui ir panašumo temai apskritai, o tik ją pamini įvairiuose kituose straipsniuose; plg. Adele Monaci Castagno (a cura di), *Origene: Dizionario. La cultura, il pensiero, le opere*, Roma: Città Nuova, 2000.

²³ Žr. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 28–30.

Mozės, kai apie pirmąjį žmogaus sukūrimą pasakojo sakydamas: „Dievas tarė: padarykime žmogų pagal mūsų paveikslą ir panašumą“ (*Pr* 1, 26). Paskui priduria: „Ir Dievas padarė žmogų, pagal Dievo paveikslą jis jį padarė, vyrą ir moterį juos padarė ir juos palaimino“ (*Pr* 1, 27–28). Jis tada sakė: „pagal Dievo paveikslą jį padarė“, o apie panašumą nutylėjo, – tai tik rodo, kad žmogus gavo paveikslu orumą per pirmąjį sukūrimą, o panašumo tobulumas jam išsaugotas pabaigai. Kitaip tariant, jis pats turėjo jį įgyti savo veiklos pastangomis imituodamas Dievą, todėl paveikslu orumo jam pradžioje duotą galimybę įgyti tobulumą, jis pats, atlikdamas darbus, turės paversti tobulu panašumu. Todėl apaštalas Jonas dar aiškiau ir įtikinamiau patvirtina, kad taip yra, tardamas: „Vaikeliai, mes dar nežinome, kas būsime, kai tai mums bus apreikšta, mes būsime panašūs į jį“ (*1 Jn* 3, 2). Be abejo, jis čia kalba apie Išganytoją. Taip jis tikrų tikriausiai nurodo ir visų dalykų pabaigą – kurios sako dar nežinąs, – ir panašumą su Dievu, kurio viliamės ir kuris bus suteiktas pagal nuopelnų tobulumą. Pats Viešpats evangelijoje jį pristato ne tik kaip būsimą, bet kaip turintį įvykti per jo būsimą užtarimą, nes jis pats teikiasi jo paprašyti iš Tėvo savo mokiniams sakydamas: „Tėve, noriu, kad ten, kur aš esu, jie taip pat būtų su manimi“ (*Jn* 17, 24) ir „kaip aš ir tu esame viena, šitaip kad jie taip pat būtų viena mumyse“ (*Jn* 17, 21). Iš čia matome, kad pats panašumas, taip sakant, vystysis, ir kad iš panašaus bus tampama viena, nes be jokios abejonės užbaigime ar gale Dievas yra visa ir visuose (*1 Kor* 15, 28).²⁴

Vienas žymiausių Origeno raštų tyrinėtojų Henri Crouzelis SJ (1919–2003) šią ištrauką vadina pačiu aiškiausiu paveikslu ir panašumo santykio išdėstymu²⁵. Gali pasirodyti paradoksalu tai, kad veikale *Apie pradus* ištrauką apie panašumą sutinkame ne aprašant sukūrimą, kaip būtų galima spėti, o skiltyje, kurioje Origenas aptaria paskutiniuosius dalykus ir pasaulio pabaigą. Tapimą panašiu į Dievą jis pristato kaip patį aukščiausią gėrį, paliktą pabaigai. Žinoma, kaip jau minėta, veikalas *Apie pradus* turi savitus tikslus, kurie diktuoja ir veikalo struktūrą – kiek įmanoma glausčiau pateikti susistemintą krikščionišką mokymą. Mums šiuo atveju svarbu tai, kad panašumo temą Origenas glaudžiai sieja su pabaigos dalykais, kuriuos aiškindamas jis yra priverstas grįžti į pradžią, t. y. žmogaus sukūrimą, ir ten ieškoti ne tik panašumo į Dievą galimybės žmogui atsiradimo, bet ir santykio tarp paveikslu ir panašumo žmoguje paaiškinimo. Tad šitokį panašumo paaiškinimą pateikia jaunasias Origenas.

²⁴ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1. Vis trys anksčiau paminėti kritiniai leidimai pateikia identišką analizuojamos ištraukos lotynišką tekstą. Tiesa, vokiškas leidimas, skirtingai nuo prancūziškojo, vietoje vieno rankraščio pasirenka kitą ir vietoje *possibilitatem* [...] *datam* teikia *possibilitate* [...] *data*. Angliškasis pasirenka pirmą variantą. Iš lotynų kalbos vertė straipsnio autorius.

²⁵ Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 218.

1.2. *Bazilijus Cezarietis apie panašumą* – Apie žmogaus kilmę I, 16. Bazilijaus atveju yra kiek kitaip. Tai vienas iš paskutinių, bent jau juodraštinėje formoje, Bazilijaus tekstų. Dviejose homilijose *Apie žmogaus kilmę* nuosekliai komentuoja Pr 1, 26–27 ir iš esmės plėtoja antropologines temas, iš kurių vysto moralinius pamokymus ir paraginimus, skirtus krikščioniško gyvenimo puoselėjimui. Mus dominantai ištrauka kaip tik komentuoja žmogaus sukūrimą pagal paveikslą, tiksliau – sukūrimo rezultata: „Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą“ (Pr 1, 27a). Kapadokietis siekia paaiškinti neatitikimą tarp dieviškos tarybos sprendimo ir šio sprendimo įgyvendinimo, nes buvo nuspręsta sukurti žmogų ir pagal paveikslą, ir pagal panašumą, o sukurta tik pagal paveikslą. Tad kur dingio panašumas? Štai kokį atsakymą pateikia Bazilijus jo besiklausančiai publikai:

„Sukurkime žmogų pagal mūsų paveikslą ir mūsų panašumą“ (Pr 1, 26). Mes turime viena sukūrimo dėka, mes įgyjame kita per valią. Pirminėje struktūroje mums buvo duota gimti pagal Dievo paveikslą; per valią mumyse formuojasi būtis pagal Dievo panašumą. Tai, kas kyla iš valios, mūsų prigimtis turi kaip galią, bet mes ją įgyvendiname per veikimą. Jei mus kurdamas Viešpats nebūtų iš anksto pasirūpinęs sakydamas „sukurkime“ ir „pagal panašumą“, jei jis mums nebūtų suteikęs galios tapti „pagal panašumą“, vien tik savo pastangomis negalėtume įgyti Dievo panašumo. Bet štai, jis mus sukūrė kaip turinčius galią panašėti į Dievą. Suteikdamas mums galią būti panašiems į Dievą, jis leido mums būti Dievo panašėjimo kūrėjais, kad už savo darbą gautume atlygį, kad nebūtume panašūs į dailininko rankų nupieštus portretus, lyg inertiškus daiktus, kad mūsų panašumo rezultatas nebūtų kito pagyrimas. Juk kada tu matai visiškai modelį atitinkantį portretą, tu giri ne portretą, o žaviesi dailininku. Šitaip, todėl, kad aš, o ne kas kitas, būčiau žavėjimosi objektas, jis man paliko rūpintis tapti pagal Dievo panašumą. Juk atvaizdo dėka turiu būti samprotaujantis, o tampu pagal panašumą tapdamas krikščioniu.²⁶

Bazilijaus perspektyva tarsi atvirkštinė. Jei Origenas, kaip matėme, pradėjo nuo pabaigos ir grįžo į pradžią, tai Bazilijus pradeda nuo pradžios ir

²⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 16. Vertimas iš senosios graikų kalbos atliktas straipsnio autoriaus, remiantis Alexio Smetso ir Michelio Van Esbroecko 1970 m. pasiūlytu kritiniu *Homilijų* leidimu *Sources chrétiennes* serijoje; plg. Basile de Césarée, *Sur l'origine de l'homme* (*Hom. X et XI de l'Hexaéméron*), introduction, texte critique, traduction et notes par Alexis Smets et Michel Van Esbroeck, (*Sources chrétiennes*, 160), Paris: Les Éditions du Cerf, 1970, p. 206–208. Po poros metų išleistas Hadwigos Hörner kritinis tų pačių *Homilijų* leidimas *Gregorii Nysseni Opera. Supplementum* serijoje; plg. *Auctorum incertorum vulgo Basilii vel Gregorii Nysseni Sermones de creatione hominis*, p. 28–31. Šios ištraukos tekstai abiejuose kritiniuose leidimuose yra identiški, išskyrus vieną atvejį. Pirmas leidimas paskutinį ištraukos sakinių skaito καθ' ὁμοίωσιν δὲ γίνομαι ἐν τῷ Χριστιανῶς γενέσθαι, o antrasis – καθ' ὁμοίωσιν δὲ γίνομαι ἐν τῷ χρηστῶς γενέσθαι.

nukreipia į paskutiniuosius dalykus bei laikų pabaigą. Jam taip pat reikalinga nuoroda į paskutiniuosius dalykus, nes čia jis randa panašumo tikslą, dėl kurio panašumas suteiktas nuo pat pradžios kaip galimybė ir įgyvendinamas žmogaus pastangų dėka viso gyvenimo metu.

Šios dvi ištraukos, jose aptariamos tematikos, jų struktūros rodo jei ne jų giminingumą, tai gana gausius bendrus bruožus. Mažai tikėtina, kad šie tekstai apskritai liudytų apie kokią nors bendrą ir visiems žinomą ὁμοίωσις temos traktavimo tradiciją, kurią būtų naudojęs ir Origenas, ir Bazilijus. Kaip matysime straipsnio eigoje, išskyrus pavienes detales ar užuominas, kurias galima sugretinti su Ireniejaus Lioniečio (apie 130 – apie 200) ar Klemenso Aleksandriečio (apie 140–150 – apie 215) teiginiais, neturime kitų patristinių šaltinių, kurie panašiai aptartų ὁμοίωσις temą. Rengdamas homiliją Bazilijus Origeno tekstą galimai turėjo jei ne prieš akis, tai bent jau galvoje.

2. Šventojo Rašto naudojimas. Jei Origenas aptaria ὁμοίωσις temą labiau iš filosofinės perspektyvos, į kurią įtraukia atskiras Šventojo Rašto eilutes argumentacijai pagrįsti, tai Bazilijus kaip tik komentuoja vieną biblinę eilutę (*Pr* 1, 27) remdamasis prieš tai buvusia bibline eilute (*Pr* 1, 26) ir į savo aiškinimą įpindamas vieną ar kitą filosofinės tradicijos teiginį. Ši skirtinga prieiga suprantama, turint mintyje tekstų pobūdį ir adresatą. Jei Origenas, akcentuodamas filosofų išminties taiklumą, siekia parodyti krikščioniškojo mokslo sintezę tiek patiems krikščionims, tiek pagonims, tai Bazilijus komentuoja *Pradžios knygos* eilutes tikintiesiems, pabrėždamas pagonių neišmanymą dėl tinkamo šaltinio, t. y. Mozės raštų, nepasirinkimo. Tad diskusijos apie filosofijos ar Biblijos pirmumą šiuo atveju būtų bergždžios, tačiau Šventojo Rašto naudojimas analizuojamuose tekstuose reikalauja atskiro dėmesio²⁷. Šios trumpos Origeno ir Bazilijaus tekstų ištraukos, kuriose Šventojo Rašto eilutės tuo pat metu atlieka ir šaltinio, ir argumento vaidmenis, slepia bendrus patristinės hermeneutikos principus. Tad kiek ilgiau apsistokime prie kiekvienos ištraukose sutinkamos Šventojo Rašto citatos ir bandykime parodyti jų reikšmę, kurią plačiau atskleisti gali padėti

²⁷ Žinoma, čia ne vieta išsiplėsti apie Origeno ar Bazilijaus Cezariečio Šventojo Rašto interpretavimo ypatumus, kurie plačiai tyrinėti. Paminėsime klasika tapusius darbus: Henri de Lubac, *Histoire et Esprit: L'intelligence de l'Écriture d'après Origène*, Paris: Les Éditions du Cerf, 2002 (1950); Mario Girardi, *Basilio di Cesarea interprete della Scrittura: Lessico, principi ermeneutici, prassi*, (*Quaderni di „Vetera christianorum“*, 26), Bari: Edipuglia, 1998; pastarasis tyrimas nenagrinėja Bazilijaus homilijų *Apie žmogaus kilme*, o sukūrimą aptaria bendrai, bet ne paveikslą ar panašumą atskirai; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 28, 119, 192. Tiesa, kaip jau minėta, Girardi paskyrė atskirą studiją apie *Pr* 1, 26–27 kapadokiečių raštuose.

greitas žvilgsnis į kituose tiek Origeno, tiek Bazilijaus veikaluose sutinkamas arba kaip tik nesutinkamas tas pačias biblines citatas. Kituose Origeno ir Bazilijaus tekstuose šios Šventojo Rašto citatos gali aiškiau parodyti tam tikrą kiekvieno autoriaus teologinę perspektyvą ar poziciją, padėsiiančią tinkamiau įvertinti ne tik sutinkamų biblinių citatų reikšmę *ὁμοίως* tematika, bet ir nagrinėjamų tekstų turinio prasmę.

2.1. *Pradžios knyga*. Tiek Origeno, tiek Bazilijaus Cezariečio dėmesio centre atsiduria Pr 1, 26–27 tekstas, tiksliau – žmogaus sukūrimas *καθ' ὁμοίωσιν* ir tariamas neatitikimas tarp „dieviškosios tarybos“ sprendimo (Pr 1, 26) ir jo įgyvendinimo (Pr 1, 27). Origenas remiasi Pr 1, 26–27 kaip argumentu, rodančiu, kad filosofų diskusija apie tapimą panašiu į Dievą kyla iš to, ką Mozė esą jau seniai aprašęs. Šioje perspektyvoje Pr 1, 26–27 eilutės pristatomos kaip „panašėjimo į Dievą“ temos visuotinis šaltinis. Mintis, kad graikų filosofai iš Šventojo Rašto perėmė visa, ką jie pasakė geriausio, buvo išplėtotą ankstesnėse polemikose ir tapusi įprasta krikščioniškoje apologetikoje²⁸. Origenas ne kartą šią mintį naudoja savo veikaluose²⁹. Nors Bazilijus ne kartą parodo paties Dievo Mozei suteiktą žinojimą ir išmintį³⁰, tačiau jo veikaluose neteko aptikti teiginių apie filosofų „pasisavintą“ Šventojo Rašto išmintį. Priešingai, Bazilijus kaltina kai kuriuos filosofus, besijuokiančius iš Mozės išminties ir jo perteikto pasaulio supratimo slėpinių, ir dėl to nerandančius tiesos nei apie Dievo buvimą, nei apie pasaulio egzistavimą³¹.

²⁸ Plg. Justinas, *I Apologija*, 59–60 (Justin, *Apologie pour les chrétiens*, introduction, texte critique, traduction et notes par Charles Munier, (*Sources chrétiennes*, 507), Paris: Les Éditions du Cerf, 2006); Teofilus Antiochietis, *Autolykui*, I, 14 ir III, 23 (Théophile d'Antioche, *Trois livres à Autolycus*, traduction de Jean Sender, introduction et notes de Gustave Bardy, (*Sources chrétiennes*, 20), Paris: Les Éditions du Cerf, 1948).

²⁹ Plg. Origenas, *Paaškinimas Giesmių Giesmei*, prol. I (Origène, *Commentaire sur le Cantique des Cantiques*, t. I, Livres I–II, texte de la version latine de Rufin, introduction, traduction et notes par Luc Brésard, o.c.s.o., et Henri Crouzel, s.j., avec la collaboration de Marcel Borret, s.j., (*Sources chrétiennes*, 375), Paris: Les Éditions du Cerf, 1991); Origenas, *Prieš Celsą*, I, 15 (Origène, *Contre Celse*, t. I, Livres I et II, (*Sources chrétiennes*, 132), Paris: Les Éditions du Cerf, 1967). Origenas net tvirtina, kad Platonas (*Faidonas*, 110 d–e) chalcedono, jaspio, smaragdo ir kitų brangakmenių aprašymą pasiskolinęs ir Iz 54 12.11. 110 d–e; žr. Origenas, *Prieš Celsą*, VII, 30 (Origène, *Contre Celse*, t. IV, Livres VII et VIII, introduction, texte critique, traduction et notes par Marcel Borret, s.j., (*Sources chrétiennes*, 150), Paris: Les Éditions du Cerf, 1969, p. 81–83); plg. Platonas, *Faidonas, arba Apie sielą*, vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Aidai, 1999.

³⁰ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, I, 1.

³¹ Žr. Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, I, 4; III, 3–4; VI, 1.

Bazilijus Cezarietis nesiekia pagrįsti kokių nors anuomet diskutuojamų teiginių ar aptariamų pozicijų, o specialiai komentuoja *Pradžios knygos* eilutes, išskleidžia jų prasmę ir parodo iš to išplaukiančias pasekmes žmogui, o savo argumentacijai, skirtingai nuo Origeno, nenaudoja jokios kitos biblinės eilutės, išskyrus *Pr 1, 26*. Pastaroji citata ne tiek komentuojama, kiek naudojama kaip argumentas, rodantis ir pagrindžiantis žmogaus būtiną sukūrimą ir „pagal panašumą“. Iš esmės *Pr 1, 26* jau parodo tai, ką nutylės *Pr 1, 27*. Ne veltui anksčiau esančiame skyrelyje Bazilijus plačiai aptarė dieviškojo žodžio svarbą ir jo veiksmingumą bei nekintamumą³². Aiškindamas kaip žmogus buvo sukurtas ir „pagal panašumą“, skirtingai nuo Origeno, Bazilijus savo apmąstymų neparemia jokia kita Šventojo Rašto eilute, tačiau kitame skyrelyje, kuriame parodys kaip panašėjama į Dievą, jis remsis *Mt 5, 48.45; Kol 3, 12; Gal 3, 27*³³.

Žvelgiant į kitus mūsų autorių veikalus, galime pirmiausia pastebėti, kad skiriasi *Pr 1, 26–27* citatos naudojimo dažnumas. Origenas savo veikaluose šias eilutes cituoja virš 150 kartų, o Bazilijus apie 15 kartų. Be mūsų analizuojamo teksto *Apie pradus*, platesnis sukūrimo „pagal panašumą“ aptarimas dar sutinkamas *Homilijose apie Pradžios knygą*, kuriose Origenas traktuoja panašumą kaip vidinio žmogaus, sukurto pagal Dievo paveikslą, atitikimo tikrajam paveikslui, t. y. Kristui, laipsnį, tačiau jis nediskutuoja skirtumo tarp „dieviškosios tarybos“ sprendimo priėmimo ir įgyvendinimo³⁴. Tuo tarpu traktate *Apie pradus* Origenas remiasi *Pr 1, 26–27* jo laikmečiu besivystančiai diskusijai argumentuoti ir, bibliniame tekste pastebėjęs neatitikimą tarp sprendimo priėmimo ir įgyvendinimo, bando pasiūlyti išeitį ir savitai paaiškina „pagal panašumą“ kilmę ir reikšmę. Viename iš savo pagrindinių veikalų, traktate *Apie Šventąją Dvasią*, Bazilijus Cezarietis necituoja *Pr 1, 26–27*, tačiau net kelis kartus užsimeina apie panašumą, apie žmogaus tapsmą pagal panašumą ir Šventosios Dvasios indėlį³⁵. Sąvoką „pagal panašumą“ Bazilijus plačiau pristatė *Homilijų apie šešias dienas* pabaigoje kalbėdamas apie žmogaus sukūrimą, tačiau antropologinių aspektų neplėtojo, o akcentavo kristologinę perspektyvą, pabrėždamas iš pačios Sūnaus prigimties kylantį jo panašumą su

³² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 15; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 27.

³³ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

³⁴ Origenas, *Homilijos apie Pradžios knygą*, I, 13.

³⁵ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, I, 2, 12; III, 5, 25; IX, 23, 24; XVIII, 45, 22. Galime dar paminėti reikšmingus Bazilijaus pasvarstymus ὁμοίωσις tema *Panegirikoje apie Julitos kankinystę*; žr. *Homilia in martyrem Iulittam*, PG 31, 237 A – 261 A.

Dievu³⁶. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* Bazilijus Cezarietis specialiai komentuoja Pr 1, 26–27 ir išskleidžia prasmę ir reikšmes³⁷. Šis labai greitas žvilgsnis į Pr 1, 26–27 citavimą rodo, kad ὁμοίωσις tema tiek Origeno, tiek Bazilijaus raštuose nėra vien antropologinė, bet ir kristologinė ar net pneumatologinė. Iš esmės ji parodo Kristaus tobulą ir prigimtinį atitikimą Dievui, o paskui gvildena žmogaus atitikimo Kristui galimybes, sąlygas ir laipsnį.

Origenas Pr 1, 27 citatą užbaigia pridėdamas Dievo palaiminimą žmogui, kuris pradeda Pr 1, 28 eilutę: „ir juos palaimino“, tačiau šiame tekste palaiminimo temos neplėtoja. Bazilijus nei Pr 1, 28 eilutės, nei palaiminimo temos šioje ištraukoje nemini, tačiau Pr 1, 28 eilutę citavo ir aiškino Dievo palaiminimo prasmę kiek anksčiau toje pačioje homilijoje³⁸. Antrojoje homilijoje *Apie žmogaus kilmę* jis du kartus cituoja Pr 1, 28, tačiau šį kartą jis aiškina ne palaiminimo reikšmę, o dar kartą parodo, ką reiškia augti, daugintis ir pripildyti žemę³⁹.

2.2. *Jono tradicija.* Norėdamas atskleisti ὁμοίωσις temos sampratą ir parodyti jos antropologines pasekmes, Origenas naudoja tris apaštalo Jono eilutes – Jn 17, 21.24 ir 1 Jn 3, 2. Origeno veikaluose Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 sutinkamos atitinkamai 23 ir 13 kartų. Mūsų pristatomoje ištraukoje šių dviejų eilučių pagalba Origenas ne tiek apmąsto, kiek nusako laikų pabaigoje nutikšančius įvykius bei galutinį Dievo ir žmogaus santykį. Sunku pasakyti, ar šių dviejų eilučių eiliškumo apkeitimas turi kokią nors reikšmę, ar tai tiesiog susiję, pavyzdžiui, su Origeno turimais užrašais ar šaltiniais. Neišsiplečiant į atskirų citatų vietų ar kontekstų apžvalgą, įdomu pažymėti tai, kad šis evangelinis „diptikas“ čia nėra joks *hapax legomenon*, nes tokia pačia seka kartu cituojamų Jn 17, 24 ir Jn 17, 21 galima rasti mažiausiai penkiose Origeno raštų vietose⁴⁰. Labai panašiam kontekste ir su 1 Kor 15, 28 citata, sutinkama tame pačiame veikale *Apie pradus*, kur Origenas stengiasi dieviškąją tikrovę parodyti didesnę už visus amžius ir panaudoja Jėzaus

³⁶ Bazilijus Cezarietis, *Homilijos apie šešias dienas*, IX, 6; plg. Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 24–26.

³⁷ Šiame veikale Pr 1, 26–27 eilutės pacituotos apie 15 kartų; plg. Mario Girardi, *op. cit.*, p. 293–314.

³⁸ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 12.

³⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, II, 5; apie augimą, dauginimąsi ir žemės pripildymą jis jau kalbėjo pirmojoje homilijoje I, 13–14.

⁴⁰ Toks rezultatas gautas sulyginus ir patikrinus *Biblia patristica* nuorodas; žr. *Biblia Patristica: Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, t. 3: Origène, Paris: CNRS, 1980, p. 345.

žodžius, pabrėžiančius ne tik Sūnaus ir Tėvo vienumą, bet ir visų dalykų, kurie nebebus pavaldūs amžiams ir laikams, nes Dievas bus visa visuose⁴¹. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šį kartą šios citatos pasirodo ne antropologiniame kontekste. Panašiai *Homilijose apie Jozuę*: „Palaimintas, kuris rodo tokį [didelį] tobulumą išpildydamas Jėzaus įsakymus. Iš Jėzaus ateityje jis gaus dangiškosios buveinės palikimą, apie ką kalba paties Viešpaties Jėzaus žodžiai: ‘Tėve, noriu, kad ten kur aš esu jie taip pat būtų su manimi’ (Jn 17, 24) ir: ‘kaip aš ir tu esame viena, šitaip kad jie taip pat būtų viena mumyse’ (Jn 17, 21)“⁴². Panašiai *Homilijose apie Skaičių knygą* kalbėdamas apie būsimą palaimą, kuria su savo geriausiais mokiniais pasidalins pats Jėzus, Origenas kartu cituoja Jn 17, 24 ir 21, tiesa, šios dvi eilutės pertraukiamos Mt 19, 28 citata⁴³. Taip pat su Origeno *Laiško romiečiams paaiškinimu*, kur būsimą panašumą su prisikėlusiuoju Origenas pagrindžia 1 Jn 3, 2 ir Jn 17, 24.⁴⁴ Sunku iš šių penkių citatų daryti kokią nors apibendrinančią išvadą. Nepavyko Origeno veikaluose aptikti nuosekliai viena po kitos einančių Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 eilučių. Galima pabrėžti tik tai, kad šį „diptiką“ Origenas puikiai žinojo ir naudojo eschatologinei tikrovei, susijusiai tiek su Dievu, tiek su kūriniu ar specialiai su žmogumi, išreikšti.

Tuo tarpu Bazilijus nei pristatomoje ištraukoje, nei abiejose homilijose *Apie žmogaus kilmę* apskritai nemini jokio *Evangelijos pagal Joną* teksto. Tai nereiškia, kad Bazilijus neigiamai žiūri ar vengia Jono tradicijos. Apskritai kapadokiečio santykis su ja yra įdomus. Bazilijus dažnai cituoja keletą mėgstamų eilučių, dažniausiai susijusių su jo studijomis apie Trejybę ir ypač apie trejybinius dieviškųjų asmenų santykius⁴⁵, kurie tampa pavyzdžiu krikščioniškajam dvasiniam gyvenimui. Iš tiesų, pavyzdžiui, traktate *Apie Šventąją Dvasią* citatų iš *Evangelijos pagal Joną* yra kone dvigubai dau-

⁴¹ Plg. Origenas, *Apie Pradus*, II, 3, 5.

⁴² Origenas, *Homilijos apie Jozuę*, XVII, 2 (Origène, *Homélie sur Josué*, texte latin de Wilhelm Adolf Baerhens, introduction, traduction et notes de Annie Jaubert, (*Sources chrétiennes*, 71), Paris: Les Éditions du Cerf, 2000, p. 376–379).

⁴³ Plg. Origenas, *Homilijos apie Skaičių knygą*, XXI, 3, 1 (Origène, *Homélie sur les Nombres*, III, *Homélie XX–XXVIII*, texte latin de Wilhelm Adolf Baerhens, nouvelle édition par Louis Doutreleau, (*Sources chrétiennes*, 461), Paris: Les Éditions du Cerf, 2001, p. 74–75).

⁴⁴ Plg. Origenas, *Laiško romiečiams paaiškinimai*, V, 9, 6 (Origène, *Commentaire sur l'Épître aux Romains*. Tome II. Livres III–V, texte critique par Caroline P. Hammond Bammel, introduction par Michel Fédou, traduction et notes par Luc Brésard, (*Sources chrétiennes*, 539), Paris: Les Éditions du Cerf, 2010, p. 490–491).

⁴⁵ Žr. Jean Gribomont, „La tradition johannique chez saint Basile“, in: Jean Gribomont, *Saint Basile*, p. 209–228.

giau nei kitų trijų evangelijų kartu sudėjus⁴⁶. Mus dominančios Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 eilutės atitinkamai sutinkamos 5 ir 4 kartus daugiausia asketiniuose Bazilijaus veikaluose. Jos dažniausia randamos tose vietose, kur Bazilijus arba kalba apie Tėvo ir Sūnaus ryšį⁴⁷, arba ragina bendruomenę vengti susiskaldymų ir gyventi darnoje Viešpaties Jėzaus pavyzdžiu⁴⁸, arba kritikuoja pasisakančiuosius už žmogaus sugedimą ir visišką išnykimą⁴⁹. Pastarosioms pozicijoms Bazilijus priešpriešina Jn 17, 24, kuri tampa aiškiu krikščioniškąją viltį teigiančiu argumentu, nes pabaigoje būsime su Viešpačiu. Viena kartą šios dvi *Evangelijos pagal Joną* eilutės cituojamos kartu, išlaikant įprastą eiliškumą. Tai nutinka *Moralinėse taisyklėse*, kur šiomis citatomis Bazilijus argumentuoja teiginį, kad „reikia melstis už progresą tų, kurie gavo tikėjimą“⁵⁰. Šios dvi citatos tarsi parodo tokios maldos priežastį, nes nusako tai, kas laukia tikinčiojo. Peržvelgus negausių Jn 17, 21 ir Jn 17, 24 citatų vietas, į akis krenta tai, kad Bazilijus jų nenaudoja Dievo ir žmogaus santykio vienumui pabrėžti, bet jų glaudžiam artumui ar bendrystei tiek šiame gyvenime, tiek amžinybėje, išlaikant kiekvieno savitumą, akcentuoti. Dar tiksliau, Bazilijus pabrėžia ne žmogaus panašumą su Dievu apskritai, o su Viešpačiu Jėzumi išskirtinai. Atrodo, lyg kaip tik panašumas į Viešpatį Jėzų išlaikytų tą ontologinę ribą tarp dviejų būčių ir neleistų žmogui visiškai susitapatinti su juo, tarsi tobulus Sūnaus panašumas su Tėvu visada liktų siekiamybe žmogui. Šie pasvarstymai gali padėti aiškiau suprasti skaitomas ištraukas, tačiau nepamirštant, kad Bazilijus šių dviejų evangelinių citatų šiame tekste nenaudoja.

Panašiai su 1 Jn 3, 2 eilute, kurią Origeno raštuose sutinkame 12 kartų⁵¹, dažniausiai eschatologiniame kontekste. Net du kartus ši eilutė yra sugre-

⁴⁶ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, p. 535–536.

⁴⁷ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, Prol., 4 (Saint Basile, *Les Règles morales et portrait du chrétien*, introduction et traduction par Léon Lèbe, Maredsous: Éditions de Maredsous, 1969); Bazilijus Cezarietis, *Laiškas 236, 2* (Saint Basile, *Lettres*, t. 3, texte établi et traduit par Yves Courtonne, (Collection des Universités de France), Paris: Les Belles Lettres, 1966).

⁴⁸ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, 70, 31; Bazilijus Cezarietis, *Didžiosios taisyklės*, 183 (Saint Basile, *Les Règles monastiques*, introduction et traduction par Léon Lèbe, Maredsous: Éditions de Maredsous, 1969).

⁴⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie krikštą*, I, 13 (Basile de Césarée, *Sur le baptême*, texte grec de l'édition Umberto Neri, introduction, traduction et annotation par Jeanne Ducatillon, (Sources chrétiennes, 357), Paris: Les Éditions du Cerf, 2010, p. 145).

⁵⁰ Bazilijus Cezarietis, *Moralinės taisyklės*, 70, 14.

⁵¹ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 463–464.

tinta su *Pr* 1, 26⁵². Kaip ir mūsų nagrinėjamame tekste, Origenas šia citata dažniausiai parodo žmogaus laukiančią eschatologinę tikrovę, t. y. panašumą su Dievu. Anot Henri Crouzelio, cituodamas *1 Jn* 3, 2 Origenas tapatina panašumą su Dievu ir panašumą su Kristumi⁵³. Iš tiesų sakydamas, kad Jonas, be abejo, čia kalba apie Išganytoją, Origenas neatrodo nuoseklus, nes *1 Jn* 3, 1–2a eilutės kalba apie Tėvą ir Dievą: „Žiūrėkite, kokia meile apdovanojo mus Tėvas: mes vadinamės Dievo vaikai – ir esame! Pasaulis nepažįsta mūsų, nes ir jo nepažino. Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime...“ Vadinasi, savo citatoje Origenas visiškai išima nuorodą į „Dievo vaikus“, o panašumą į jį, t. y. į Tėvą arba bent jau į Dievą, pagal Jono logiką, pakeičia į panašumą su Išganytoju paruzijos metu. Tokią kristologinę teksto interpretaciją Origenas galimai pateikia dėl noro parodyti Kristaus užtarimo išganomąją veiklą, susiejant ją su panašumo gaviimu, ir dėl aiškesnių sąsajų su *Evangelijos pagal Joną* cituojamomis eilutėmis.

Tuo tarpu Bazilijaus, kaip ir kitų kapadokiečių atveju, situacija ši kartą paprasta – nors visi jie užsimena apie vieną ar kitą *Pirmojo Jono laiško* eilutę, tačiau nė vienas *1 Jn* 3, 2 necituoja⁵⁴. Nors *1 Jn* 3, 2 aiškiai kalba tiesiog apie žmogaus būsimą panašumą su Jėzumi, tačiau Origenas mūsų ištraukoje pabrėžia panašumo tobulumą ir kalba apie panašumą su Dievu, o Jėzaus panašumas su Tėvu tarsi tampa ne žmogaus panašumo sąlyga, o tik pavyzdys ar iliustracija. Kitaip tariant, jei, anot Bazilijaus, žmogaus kelias pas Tėvą įmanomas tik per Jėzų Kristų, tai Origenui Jėzus tarsi tik parodytų, kad kelią pas Dievą žmogus gali įveikti savo veiklos pastangų dėka. Žinoma, jei dėl Bazilijaus kristologinės perspektyvos klausimų nekyla, tai šių pastebėjimų Origeno atžvilgiu negalima absoliutinti, o juos dar reikėtų pasverti kitų aleksandriečio veikalų šviesoje.

2.3. *Pauliaus tradicija*. Ne mažiau reikšminga ὁμοίωσις temos atskleidimui yra Origeno užuomina į apaštalo Pauliaus *Pirmojo laiško korintiečiams* eschatologinį skyrių, tiksliau: „Kai jam [Sūnui] bus visa pajungta, tuomet ir

⁵² Origenas, *Homilijos apie Ezekeliją*, XIII, 2 ir *Homilijos apie Išėjimą*, VI, 5 (Origène, *Homélie sur l'Exode*, texte latin, introduction, traduction et notes par Marcel Borret, s.j., (Sources chrétiennes, 321), Paris: Les Éditions du Cerf, 1985).

⁵³ Plg. Henri Crouzel ir et Manlio Simonetti komentara: Origène, *Traité des principes*, tome IV (*Lièvres III et IV*), commentaire et fragments par Henri Crouzel et Manlio Simonetti, (Sources chrétiennes, 269), Paris: Les Éditions du Cerf, 1980, p. 125.

⁵⁴ Žr. *Biblia patristica*, t. 5, p. 406; plg. Jean Gribomont, „La tradition johannique chez saint Basile“, p. 219–220.

pats Sūnus nusilenks tam, kuris buvo viską jam pajungęs, kad Dievas būtų viskas visame kame“ (Ὅταν δὲ ὑποταγῆ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν) (1 Kor 15, 28)⁵⁵. Galima sakyti, kad šią citatą ar jos užuominą Origenas mėgsta. Jo veikaluose ji sutinkama 41 kartą, o traktate *Apie pradus* net 17 kartų⁵⁶, iš kurių trečdalis – pilna citata, o likusieji tik citatos dalys ar akivaizdžios užuominos, kaip ir mūsų ištraukos atveju – *omnia et in omnibus Deus est*. Pilnose 1 Kor 15, 28 citatose Origenas palieka *ut sit Deus*, tačiau trumpose citatos dalyse ar užuominose, kaip matėme mūsų ištraukoje, jis naudoja tiesioginę nuosaką – *Deus est*, lyg norėdamas išreikšti nebe linkėjimą, o tvirtą įsitikinimą apie būsimą tikrovę. Be to, kaip jau užsiminta, tame pačiame veikale *Apie pradus*, Origenas cituoja paskutinę 1 Kor 15, 28 eilutės dalį kartu su Jn 17, 24 ir Jn 17, 21⁵⁷. Apaštalo Jono tekstas kaip tik suteikia papildomo svorio 1 Kor 15, 28 eilutės užuominai. Kartu sudėjus visas tris citatas, gauname loginę seką, atskleidžiančią būsimą eschatologinę tikrovę – ten, kur Sūnus, ten ir jo mokiniai, o kadangi Sūnus ir Tėvas yra viena, vadinasi, *omnia et in omnibus Deus est*. Ar kartais ne čia glūdi Jn 17, 24 ir Jn 17, 21 eilučių apkeitimo vietomis priešastis?

Bazilijus Cezarietis niekada specialiai nekommentavo apaštalo Pauliaus laiškų, tačiau, pavyzdžiui, asketiniuose veikaluose ar įvairiose homilijose apie pusė visų Naujojo Testamento citatų sudaro Pauliaus tekstų ištraukos, ir jos skaičiuojamos šimtais⁵⁸. Deja, nelabai pasisekė 1 Kor 15, 28 eilutei, nes skirtingai ne tik nuo Origeno, bet ir nuo savo bičiulio Grigaliaus Nazianziečio ar savo brolio Grigaliaus Nisiečio, autentiškuose Bazilijaus veikaluose ji nesutinkama⁵⁹. Galime pastebėti tik tai, kad abiejų Grigalių veikaluose ši Pauliaus laiško citata naudojama pirmiausia kristologiniame kontekste ir pabrėžia Sūnaus vienybę su Tėvu, o iš tos dieviškos vienybės kildinamos ekleziologinės pasekmės – būtinas susiskaldymo tarp žmonių mažinimas⁶⁰.

⁵⁵ Šitaip ἵνα ἢ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν verčia Česlovas Kavaliauskas. Vulgatos *ut sit Deus omnia in omnibus* Juozapas Skvireckas išvertė „kad Dievas būtų viskas visame“.

⁵⁶ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 405.

⁵⁷ Origenas, *Apie Pradus*, II, 3, 5.

⁵⁸ Jean Gribomont, „Le paulinisme de saint Basile“, in: Jean Gribomont, *Saint Basile*, p. 191–200.

⁵⁹ Žr. *Biblia patristica*, t. 5, p. 359–360.

⁶⁰ Grigalius Nazianzietis, *Oratio* 30, 5 ir 6 (Grégoire de Nazianze, *Discours* 27–31. *Discours théologiques*, introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gallay, avec la collaboration de Maurice Jourjon, (*Sources chrétiennes*, 205), Paris: Les Éditions du Cerf,

Apibendrinant Šventojo Rašto naudojimą, be įvairių ὁμοίωσις temos atspalvių, kuriuos pasiūlė aptartos biblinės citatos ar užuominos, galime akcentuoti pagrindinius patristinės egzegezės principus, kuriuos matome šiose trumpose ištraukose. Vienas iš jų, tai Šventojo Rašto aiškinimas Šventuoju Raštu, kai iš pažiūros nesuprantamai eilutei paaiškinti paimama kita eilutė ir ieškoma Rašto prasmės. Už to slepiasi mintis, kad nė vienas Šventojo Rašto žodis nėra nenaudingas ar beprasmiškas. Kitas principas, kuris labai ryškus Origeno ištraukoje, tai Senojo Testamento aiškinimas Naujuoju, nes, kaip reziumuos daugelis vėlesnių Bažnyčios Tėvų, *Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus in Novo patet* („Naujasis paslėptas Senajame, Senasis apšviestas Naujajame“)⁶¹. Trečiasis ne mažiau svarbesnis principas, itin ryškus Origeno ištraukoje ir jo naudojamose biblinėse citatose, tai kristocentrinis principas. Šis principas taip pat matomas ir Bazilijaus ištraukoje, nes krikščioniškas gyvenimas, kuris tampa panašumo įgyvendinimo sąlyga, kaip tik kalba apie Kristų ir jo atliekamą vaidmenį. Šio principo argumentas labai paprastas – visi Raštai skelbė Kristaus atėjimą, vadinasi, Kristus yra raktas, atrakinantis Raštų prasmę, arba, kitaip tariant, Kristus yra ir egzegetas, ir egzegezė. Ketvirtasis principas – dviejų Testamentų, Senojo ir Naujojo, dermė – tai pat aiškiai matomi tiek Origeno, tiek Bazilijaus tekstuose. Nors Senasis ir Naujasis Testamentai skirtingi, tačiau jie kalba apie tuos pačius dalykus ir dera tarpusavyje. Ne veltui dar Ireniejus Lionietis, kuriam ant-rino pats Origenas, kalbėjo apie dviejų Testamentų „simfoniją“⁶². Tad apžvelgę Šventojo Rašto panaudojimą, plačiau panagrinękime, kokių temų „simfoniją“ pateikia šios dvi trumpos Origeno ir Bazilijaus tekstų ištraukos.

3. Pagrindinės gvildenamos teminės linijos. Pagrindinė tema, kurią aptaria Origeno ir Bazilijaus raštų ištraukos, yra panašumas, tačiau jose apstu įvairių kitų teminių linijų, kurios vienaip ar kitaip prisideda prie panašumo sampratos išskleidimo. Kai kurios jau pasimatė ar bent buvo anonsuotos

1978); Grigalius Nisietis, *In illud: Tunc et ipse Filius (Gregorii Nysseni Opera 3,2. Opera dogmatica minora*, edited by K. Kenneth Downing, Leiden: Brill, 1987, p. 3–28).

⁶¹ Plg. Henri de Lubac, *op. cit.*, p. 309.

⁶² Ireniejus Lionietis, *Prieš erezijas*, IV, 14, 2 (Irénee de Lyon, *Contre les hérésies, Livre IV. Tome II*, texte et traduction, édition critique d'après les versions arménienne et latine sous la direction de Adelin Rousseau, o.c.s.o., avec la collaboration de Bertrand Hemmerdinger, Louis Doutreleau, s.j., et Charles Mercier, (*Sources chrétiennes*, 100.2), Paris: Les Éditions du Cerf, 1965); Origenas, *Komentaras apie Joną*, 5, 6 (Origène, *Commentaire sur saint Jean, tome I, Livres I–V*, texte critique, avant-propos, traduction et notes par Cécile Blanc, (*Sources chrétiennes*, 120bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1996, p. 388–389).

aukščiau, kai kalbėjome apie Šventojo Rašto naudojimą. Toliau bandykime išskirti pagrindines temines linijas ir palyginti origeniškąsias su baziliškojomis. Kadangi Šventasis Raštas kaip vienas iš šaltinių jau buvo aptartas, tai šiame skyriuje daugiau dėmesio skirsime filosofiniams ir teologiniams šaltiniams, kuriais galimai naudojosi vienas ar kitas ištraukų autorius.

3.1. *Panašumas kaip aukščiausiasis gėris*. Origenas savo tekste „panašumą su Dievu“ įvardija kaip protingos prigimties aukščiausiąjį gėrį, siekiamybę ir galutinį tikslą: „aukščiausiasis gėris yra tapti panašiu į Dievą, kiek tai įmanoma“. Panašėjimo į Dievą imperatyvas, nors išreikštas daugelio filosofų, anot Origeno, kyla iš Šventojo Rašto, iš kurio filosofai esą ir pasiskolinę šią mintį. Iš tiesų panašumas kaip aukščiausiasis gėris ir visuotinis tikslas įvardijamas Platono *Teaitete*, kuriame skaitome: „Bėgti, reiškia įmanomai supanašėti su dievu, o „panašėti“ – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ (φυγηδὲ ὁμοίωσις θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιονκαὶ ὄσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι)⁶³. Platono *Valstybėje* taip pat skaitome: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir puoselėdamas dorybes tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui įmanoma“ (Οὐ γὰρ διὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖται ὅς ἀνπροθυμεῖσθαι ἐθέλη δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπων ὁμοιοῦσθαι θεῶν)⁶⁴. Sunku pasakyti, kokie yra tikslūs Origeno šaltiniai. Greičiausiai ši filosofinė mintis jį pasiekė dar bestudijuojant, tačiau aišku, jog ta mintis buvo svarbi, kad Origenas ją aptartų ir parodytų, kaip ji kyla iš Šventojo Rašto. Nors Šventasis Raštas pažodžiui neteigia, kad aukščiausiasis gėris ar galutinis tikslas būtų būtent panašumas į Dievą, tačiau panašią mintį galimai siūlo apaštalo Pauliaus *Laiškas romiečiams*: „nes kuriuos iš anksto pažino, ir paskyrė [būti] panašius į pavidalą Jo Sūnaus, kad būtų Jis pirmgimis tarp daugelio brolių“ (ὅτι οὐς προέγνω, καὶ προώρισεν συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς δελφοῖς) (*Rom 8, 29*). Apaštalas Paulius šiuo atveju nevartoja ὁμοίωσις sąvokos, bet kalba apie συμμόρφος. Gal pastarajame žodyje galėtume išvelgti tarsi aukščiausią ar tobuliausią ὁμοίωσις laipsnį? Nors Origeno veikaluose *Rom 8, 29* eilutė sutinkama 37 kartus⁶⁵, dažniausiai *Laiško romiečiams* ir *Evangelijos pagal Matą paaiškinimuose*, tačiau jo veikale

⁶³ Platonas, *Teaitetas*, 176 b (vertė Tatjana Aleknienė, Vilnius: Žara, 2020).

⁶⁴ Platonas, *Valstybė*, 613 b (vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Margi raštai, 2014).

⁶⁵ Žr. *Biblia patristica*, t. 3, p. 370–371.

Apie pradus ji nė karto necituojama. Kadangi abu *Paaiškinimai* buvo parašyti apie 243–245 m.⁶⁶, t. y. daug vėliau už traktatą *Apie pradus*, sunku pasakyti, kokią įtaką Origeno teologinei minčiai *Apie pradus* redakcijos metu darė *Rom 8, 29* eilutė ir ar ją galima tiesiogiai sieti su *1 Jn 3, 2*: „mes būsime panašūs į jį“? O gal kaip tik, atvirkščiai, *Rom 8, 29* laiduoja kristologinę *1 Jn 3, 1–2* eilučių interpretaciją, kaip matėme anksčiau? Atrodo, kad tik mūsų nagrinėjamoje ištraukoje, perimdama platoniską mintį, Origenas panašumą įvardija aukščiausiuoju gėriu⁶⁷, tačiau panašumo į Dievą tema svarbi Origeno teologijose ir ji remiasi posakiu, kad tik panašus pažįsta panašų⁶⁸. Taip pat galime pastebėti, kad panašumo tobulumas yra susijęs su eschatologiniais, pabaigos dalykais.

Bazilijus Cezarietis savo raštuose panašumo nevadina aukščiausiuoju gėriu. Homilijose *Apie žmogaus kilmę* nerandame nieko panašaus į būsenų klasifikaciją ar laipsniavimą, o traktate *Apie Šventąją Dvasią* Bazilijus panašumą su Dievu įvardija kaip vieną iš didžiausių Šventosios Dvasios dovanų, bet visų troškimų išpildymą – ką galėtume palaikyti aukščiausiuoju gėriu ir galutiniu tikslu – jis laiko tapimą dievu arba, kitaip tariant, žmogaus sudievinimą⁶⁹. Pastarojo teiginio taip pat negalima suprasti absoliučia prasme, nes Bazilijaus teologijoje apskritai žmogaus dvasinis gyvenimas yra kelias, kuriuo vis labiau artėjama prie Dievo⁷⁰, o to kelio ir artumo su Dievu laipsniui aprašyti pasitarnauja įvairūs etapai ar tokie įvaizdžiai kaip draugystė, įsūnystė, meilė.

3.2. *Panašumas žmogaus galimybių ribose.* Kitas įdomus dalykas, kurį sutinkame Origeno tekste, yra tai, kad prie tapimo panašiu į Dievą Origenas

⁶⁶ Bernard Pouderon (sous la direction de), *op. cit.*, p. 242–247.

⁶⁷ Žinoma, atskiras tyrimas, tikrinantis visus Origeno veikalus, būtų reikalingas, tačiau peržvelgus pagrindines vietas, kalbančias apie panašumą, panašumo įvardijimo kaip aukščiausiojo gėrio aptikti nepavyko.

⁶⁸ Plg. Klemensas Aleksandrietis, *Protrepikas*, 12, 122 (Clément d'Alexandrie, *Le Protrepique*, introduction, traduction et notes par Claude Mondésert, s.j., deuxième édition, revue et augmentée du texte grec, avec la collaboration de André Plassart, (*Sources chrétiennes*, 2bis), Paris: Les Éditions du Cerf, 1949); Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 19, 97; II, 19, 100 (Clément d'Alexandrie, *Les Stromates: Stromate II*, introduction et notes par Pierre-Thomas Camelot, o.p., texte grec et traduction par Claude Mondésert, s.j., (*Sources chrétiennes*, 38), Paris: Les Éditions du Cerf, 1954).

⁶⁹ Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 25.

⁷⁰ Žr. Brooks Otis, „Cappadocian Thought as a Coherent System“, in: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1958, t. 12, p. 101.

prideda – „kiek tai įmanoma“ (lot. *prout possibile est*)⁷¹. Galima galvoti apie Platono *Valstybę*: „Juk dievai niekuomet neapleis to žmogaus, kuris stengiasi būti teisingas ir, puoselėdamas dorybes, tampa panašus į dievą, kiek tai žmogui yra įmanoma“ (οὐ γὰρ δὴ ὑπὸ γε θεῶν ποτε ἀμελεῖταιὸς ἂν προθυμεῖσθαι ἐθέλη δίκαιος γίγνεσθαι καὶ ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς ὅσον δυνατόν ἀνθρώπῳ ὁμοιοῦσθαι θεῶ)⁷². Tačiau daugelis Origeno tyrėjų šio posakio šaltinį nurodo Platono *Teaitetą*: „Bėgti, reiškia įmanomai supanašėti su dievu, o „panašėti“ – tapti protingai teisingu ir dievobaimingu“ (φυγῆδὲ ὁμοίωσις θεῶ κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι)⁷³. Tuo tarpu Bazilijus cituotame tekste šio „kiek tai įmanoma“ nemini, tačiau kiek tolėliau toje pačioje homilijoje teigia panašiai: „panašėjimas į Dievą tiek, kiek leidžia žmogaus prigimtis“ (Θεοῦ ὁμοίωσις κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἀνθρώπου φύσει)⁷⁴. Vėl, kaip ir „aukščiau-siojo gėrio“ klausimo atveju, sunku nustatyti tikslus tiesioginius Origeno ar Bazilijaus šaltinius, tačiau kyla klausimas, ar visais trimis atvejais norima pasakyti tą pačią mintį? Norint bent kiek atsakyti į šį klausimą, reikia pažvelgti, apie kokias galimybes, tiksliau – galimybių ribas, kalbama? Turima mintyje etinė ar ontologinė plotmė?

Kaip matėme, Platonas paaiškina, ką reiškia panašėti – tai puoselėti dorybes, būti teisingu ir dievobaimingu. Vadinasi, turime etinės ar moralinės veiklos visumą, priklausomą nuo žmogaus veiklos galimybių. Perimdamas platoniškąją tradiciją, Origenas lieka abstrakčiausias – „kiek tai įmanoma“. Klemensas Aleksandrietis taip pat jau buvo perėmęs platoniškąją tradiciją dėl „panašėjimo kiek tai įmanoma“: „būti panašiems į teisųjį Logosą tiek, kiek įmanoma“⁷⁵. Tačiau Origeno teksto sekoje aiškiai pasakoma, kad panašumą žmogus „turi įgyti savo veiklos pastangomis imituodamas Dievą“⁷⁶. Vadinasi, panašumas įmanomas tiek, kiek tai leidžia „žmogaus veiklos pastangos imituojant Dievą“. Vėl turime moralinę plotmę – veiklą. Kokia veikla

⁷¹ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10.

⁷² Platonas, *Valstybė*, 613 b.

⁷³ Platonas, *Teaitetas*, 176 b; plg. Crouzelio ir Simonetti komentara (op. cit., p. 122); Görgemannso ir Karppo komentarus (Origenes, *Vier Bücher von den prinzipien*, p. 643); Behro komentara (Origen, *On First Principles. Volume II*, p. 441); Giulia Sfameni Gasparro, „Corpo“, in: Adele Monaci Castagno (a cura di), op. cit., p. 89–90; Manlio Simonetti, *Origene esegeta e la sua tradizione*, p. 31.

⁷⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 17.

⁷⁵ Klemensas Aleksandrietis, *Stromatai*, II, 134, 2.

⁷⁶ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 10.

leidžia imituoti Dievą, ką ji apima ir ką konkrečiai žmogus turi daryti? Bent jau mūsų nagrinėjamas tekstas į šį klausimą, prie kurio dar grįšime, tiesiogiai neatsako.

Bazilijus Cezarietis tarsi perima aukščiau minėtą Origeno teiginį „kiek tai įmanoma“ ar Platono „kiek tai žmogui įmanoma“, tačiau patikslina – „kiek tai įmanoma žmogaus prigimčiai“. Galima pagrįstai susimąstyti, ar prigimties (φύσις) sąvokos įvedimas šioje diskusijoje neatneša ne tik kitokio atspalvio, bet ir naujos prasmės? Ar nekeičia moralinės perspektyvos į ontologinę? Tačiau ką šiuo atveju reiškia prigimtis? Kitose homilijos vietose Bazilijus panašumą aiškiai priskiria prigimčiai, o prigimtis yra tai, kas daro, kad žmogus yra žmogumi. Vadinasi, panašumas yra susijęs su pačia žmogiška būtimi ir jos būseną arba, kitaip tariant, panašumas, kaip ir paveikslas, būtų žmogaus savastis. Bazilijus taip pat kalba apie veiksmus, kuriuos žmogus turi atlikti, tik keičiasi tai, kad žmogus šiuo atveju seka Kristumi, kuris tobulai įvykdė, galima sakyti, panašėjimo reikalavimus. Tada kyla klausimas, ką iš tiesų leidžia žmogaus prigimtis – ar tik gerus moralinius veiksmus, kurių dėka panašėjama į Dievą? O gal kaip tik prigimtis brėžia tą ontologinę ribą tarp Kūrėjo ir kūrinio ir kalba apie žmogiškosios būties pilnatvės pasiekimą, tačiau visada išliekant žmogumi ir niekada, kitaip negu teigė Origenas, netampant viena su Dievu? Be to, jei panašumas yra prigimtinis, vadinasi, jis nėra tarsi iš išorės pridėtas koku nors metu. Tad prigimties paminėjimas šiuo atveju gali brėžti ne tik paskutinę ribą laikų pabaigoje, bet ir pirminę laikų pradžioje, todėl natūralu, kad Bazilijus kalbės apie Kūrėjo pačioje pradžioje žmogui suteiktą panašumo galimybę.

3.3. *Panašumo kilmė ir santykis su paveikslu.* Tad iš kur kyla panašumas? Tiek Origenas, tiek Bazilijus atkreipia dėmesį į neatitikimą tarp dieviškojo sprendimo ir jo įgyvendinimo, tačiau pasiūlo skirtingus paaiškinimus. Origenas paveikslu suteikimą priskiria pradžiai, o panašumo pasiekimą – pabaigai: „žmogus gavo paveikslu orumą pirmos kūrinijos metu, bet panašumo tobulumas jam paliktas pabaigai“⁷⁷. Prieš leisdamiesi į tolesnius svarstymus, galime trumpai patikslinti, kad Origenas savo filosofinėje teologijoje „pirmąją kūriniją“ vadina protingų dvasinių būtybių ir žmogaus dvasinės plotmės, t. y. sielos, sukūrimą, apie kurį pasakoja *Pr* 1, 26–27, o „antrąją kūriniją“ bus įvardijamas žmogaus kūno nulipdymas, papasakotas *Pr* 2, 7. Šią perskyrą Origenas perima iš Filono Aleksandriečio, kuris

⁷⁷ *Ibid.*, III, 6, 1, 16–20.

atskiria Pr 1, 26–27 ir Pr 2, 7 pasakojimus. Šiam atskyrimui pagrindą suteikė skirtingi veiksmoždziai – ποιειν pirmu atveju ir πλασσειν antru⁷⁸. Taigi, anot Origeno, paveikslas suteiktas sielos kūrimo metu, o panašumo suteikimas paliktas pabaigai⁷⁹. Savo poziciją Origenas argumentuoja 1 Jn 3, 2: „Mylimieji, mes dabar esame Dievo vaikai, bet dar nepasirodė, kas būsime. Mes žinome, kad kai pasirodys, būsime panašūs į jį (ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα), nes matysime jį tokį, koks jis yra“. Šitaip, anot Origeno, biblinis tekstas su dideliu tikrumu nurodo ir visų dalykų pabaigą, nors dar nepasirodė kokia ji bus, ir panašumą į Dievą, kurį viliamės gausią pagal nuopelnų tobulumą. Tad svarbu pastebėti, kad, anot Origeno, panašumas ne tik realizuosis ateityje, bet ir bus duotas Viešpaties Jėzaus užtarimo dėka. Vadinasi, panašumas yra Dievo dovana, vainikuojanti „žmogaus veiklos pastangas imituoti Dievą“. Viena vertus, iš panašių teiginių sektų panašumo laipsniavimas, nes panašumas būtų suteiktas pagal kiekvieno žmogaus pastangas, kurios neišvengiamai skirtingos. Šių individualių panašumo laipsnių atskirai Origenas, kaip ir Bazilijus, nenagrinėja, tačiau jis aiškiai pasisako už panašumo vystymąsi iki tobulumo, kol galiausiai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose⁸⁰.

Tuo pat metu Origeno mintis yra kiek subtilesnė, nei galima suprasti iš pirmo žvilgsnio, ir neįmanoma užtikrintai teigti, kad paveikslas yra pradžios reikalas, o panašumas – tik pabaigos, net jei tobulas ar galutinis panašumas yra skirtas pabaigai. Panašumo vystymasis ir didėjimas suponuoja vyksmą ir skirtingus panašumo laipsnius. Šis vyksmas nepriklauso vien ateinančiai galutinei tikrovei, bet jau prasideda žmogaus gyvenimo metu. Tad panašumo realizavimas per žmogaus veiklą kelia panašumo galimybės klausimą dar nesulaukus laikų pabaigos. Pats žmogus turi pasirūpinti panašumu savo paties veiklos dėka imituodamas Dievą, – minėjo Origenas. Tad iš kur kyla panašumo galimybė arba, kitaip tariant, kodėl žmogus iš vis gali panašėti į Dievą? Norėdamas atsakyti į šį klausimą, nors kalba apie pabaigos dalykus, Origenas yra priverstas atsigręžti į pradžią. Panašumo galimybę jis kildina iš paveikslas: „todėl paveikslas orumas jam pradžioje davė galimybę įgyti tobulumą“ (*quo possibilitatem sibi perfectionis in*

⁷⁸ Henri Crouzel, *Théologie de l'image de Dieu chez Origène*, p. 148–153, 222.

⁷⁹ Origenas nėra pirmas aiškiai atskyręs paveikslą ir panašumą. Apie šį atskyrimą jau buvo užsiminę Ireniejus Lionietis (*Prieš erezijas*, V, 6, 1) ir Klemensas Aleksandrietis (*Protreptikas*, 12, 122; *Stromatai*, II, 8, 38; II, 22, 131).

⁸⁰ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25–40.

inistiis datam per imaginis dignitatem)⁸¹. Vadinasi, panašumas yra nuo pradžios duota galimybė. Tačiau koks čia yra paveikslo vaidmuo? Sunku tiksliai atsakyti, ar šiuo atveju paveikslas yra tik priemonė, per kurią Dievas suteikia panašumo galimybę, ar priešastis, tiksliau – šaltinis, iš kurio kyla panašumo galimybė? Kitaip tariant, ar Dievas yra tiesioginis panašumo galimybės davėjas, tą galimybę tarsi įdėjęs į paveikslą, ar panašumas yra tik paveikslo pasekmė, ar savotiškas produktas? Matome, kad Origeno tekste panašumas yra daug sudėtingesnė tikrovė, nei gali iš pradžių atrodyti. Jis skirtas pabaigai, bet nuo pradžių duotas ir vystosi, didėja, auga.

Bazilijaus mintis panašumo kilmės klausimu yra daug aiškesnė. Kiek anksčiau toje pačioje homilijoje argumentuotai atmesdamas galimas priešastis, nulėmusias skirtumą tarp dieviškosios tarybos sprendimo ir jo realizavimo, Bazilijus daro išvadą – jei Dievas nusprendė sukurti žmogų pagal paveikslą ir panašumą, „būtina, kad žmogus būtų pagal paveikslą ir panašumą“⁸². Taigi kaip ir atvaizdo atveju, kuris tarsi spaudas yra žmogaus racionaliojoje prigimtyje, taip ir panašumas yra žmogaus prigimtyje, kaip ir atvaizdas, taip ir panašėjimas žmogui duotas dar sukūrimo metu. Ankstesniame mūsų straipsnyje teko pabrėžti, kad būtent čia slypi vienas iš savitų Bazilijaus įnašų į *ὁμοίωσις* temos gvildinimą⁸³. Vis dėlto atidesnis Bazilijaus teksto palyginimas su Origeno tekstu rodo kiek kitaip. Tuo atveju, jei Origeno mintyje paveikslas yra tik tarsi panašumo laiduotojas, tai Bazilijaus originalumas ženkliai menksta. Originalumas išlieka nebent aiškiai išreikštoje mintyje, kad paveikslas ir panašumas skiriasi tarpusavyje, tiksliau – panašumo gavimas nepriklauso nuo paveikslo ir abu yra Dievo duoti žmogui sukūrimo metu. Panašumas nėra vien tik pabaigoje pasiekta būseną, bet prigimtinei galia ir galimybė, kuri, tiesa, bus įgyvendinta žmogaus veikimo dėka. Būtent panašumo įgyvendinimas, bet ne pats panašumas ar panašumo galimybė, gali būti suprasta kaip asmeninių pastangų ir veiklos reikalas.

3.4. *Panašumas ar panašėjimas?* Kalbėdami apie panašumą jau galėjome pastebėti bekylantį klausimą – ar panašumas yra tam tikra dovanota būseną,

⁸¹ *Ibid.*, III, 6, 1, 23–24. Epifanijus, Teofilis ir Jeronimas manė, kad kalbėdamas apie paveikslo gavimą pradžioje, o panašumą pabaigoje, Origenas esą mokęs apie paveikslo praradimą per nuodėmę. Tačiau toks nėra Origeno mokymas; žr. Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 206–211.

⁸² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 15.

⁸³ Saulius Rumšas, *op. cit.*, p. 30.

priklausanti nuo davėjo, ar vyksmas, priklausantis nuo žmogaus? Pagal Origeną, tobulas panašumas yra galutinė būseną, kurią suteiks pats Dievas laikų pabaigoje. Šia prasme galime kalbėti apie panašumą kaip būseną, kurią Dievas apvainikuos žmogaus pastangas. Savo *Homilijose apie Ezekielį* Origenas tvirtina, kad žmogus gavo paveikslo spaudą pradžioje, o panašumo spaudas bus duotas pabaigoje. Jis akcentuota panašumo gavimą ir apgailėstauja, kad tik nedaugelis, t. y. apaštalai, jį tikrai yra gavę⁸⁴. Tačiau negalime atmesti ir kitos nuomonės, kurią skaitome mūsų nagrinėjamoje ištraukoje – ėjimas link tobulos būsenos jau yra panašumo vystymasis. Vadinasi, galime kalbėti apie panašėjimą kaip veiklą, leidžiančią imituoti Dievą ir taip užsitikrinti tobulo panašumo dovaną. Iš čia kyla žmogaus atsakomybė už savo veiklą, nuo kurios priklauso jo galutinė būseną.

Tuo tarpu Bazilijus Cezarietis nei nagrinėjamoje ištraukoje, nei kituose savo tekstuose nesako, kad panašumas yra galutinė dovaną, kurią Dievas suteiks laikų pabaigoje, bet visur labiau pabrėžia panašumą kaip vyksmą. Panašumas tampa ėjimo link galutinio tikslo būdas. Tad vietoj panašumo labiau tiktų panašėjimas, t. y. aktyvi, veikimą reiškianti sąvoka. Be to, pats Bazilijus homilijose *Apie žmogaus kilmę* keturis kartus vartoja veiksmąžodinę formą – panašėti (ὁμοίω) ⁸⁵. Jei žmogus atlieka tam tikrus gailestingumo darbus, jis panašėja į Dievą (ὁμοιωθης Θεῷ) ⁸⁶. Tad Bazilijaus teologinėje mintyje panašėjimas labiau asocijuojasi su visiems kapadokiečiams būdinga dvasinio gyvenimo, kaip kelio ar progreso, vaizdiniu ⁸⁷. Kaip matome iš jo teksto, ėjimas panašėjimo keliu yra paliktas vien žmogaus atsakomybei. Tačiau būtų netikslu manyti, kad Bazilijaus teologijoje žmogus yra paliktas vienas kurti savo ateitį. Panašėjimo kelią prilygindamas tapimui krikščioniu, Bazilijus suteikia žmogui aiškias priemones ir nurodo kristologinę perspektyvą, kur Kristus nėra tik pavyzdys, rodantis ką reikia daryti, bet pats tobuliausiai įgyvendina panašumą su Dievu ir šitaip suteikia konkrečią pagalbą žmonėms. Tad kaip įgyvendinamas panašėjimas?

3.5. *Panašėjimo įgyvendinimas.* Anot Origeno, panašumą užsitarnauja pats žmogus per darbus, atlikdamas juos ne bet kokius, o tuos, kuriais imituoja Dievą – panašumas „įgyjamas savo veiklos pastangomis imituojant

⁸⁴ Origenas, *Homilijos apie Ezekielį*, XIII, 2, 112–125.

⁸⁵ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 16–17.

⁸⁶ *Ibid.*, I, 17.

⁸⁷ Plg. Brooks Otis, *op. cit.*, p. 101.

Dievą⁸⁸. Tad žmogaus veikla, imituojanti Dievą, tampa sąlyga, norint pasiekti galutinį ir tobulą panašumą. Kaip jau užsiminta aukščiau, iš šios nagrinėjamos ištraukos nesužinome, kokia konkrečia veikla žmogus turi užsiimti, tačiau kitose *Apie pradus* ar ypač *Paaiškinimuose Jono evangelijai* vietose artimo ir net priešų meilė išreiškia Dievo sekimą⁸⁹. Taip pat žmogus imituoja Dievą sekdamas Kristaus žmogišką gyvenimą, jo dorybes, mirtį, o per kankinystę – tobuliausią susivienijimą su Kristumi⁹⁰. Gali atrodyti, kad panašumas priklauso vien nuo žmogaus veiklos pastangų, tačiau taip nėra. Viena vertus, Išganytojas Jėzus sutinkamas pabaigoje ir pristatomas kaip panašumo etalonas, į kurį būsime panašūs. Taip pat Origenas užsimeina apie Jėzaus suteiktą užtarimo pagalbą, tačiau čia jis nekalba apie Jėzaus sekimą ar imitavimą, kas žmogaus pastangoms suteiktų konkrečią ir aiškia kristologinę perspektyvą. Kita vertus, Origenas labiau kalba iš filosofinės perspektyvos, kuri linksta tapti teologine, bet Dievas jam nėra abstrakcija, o turi labai konkrečią išraišką ir nėra bet koks ar bet kuris dievas. Be to, kituose savo veikaluose Origenas didžiulę reikšmę teikia Dievo malonei, kuri kartais net keliama į pirmą vietą⁹¹.

Bazilijus Cezarietis įvardija žmogaus valią kaip priešastį ar sąlygą tam, kad žmoguje būtis formuotųsi pagal Dievo panašumą. Vadinas, žmogaus valios sprendimas yra tarsi tas pirmas žingsnis panašėjimo keliu. Valios pastangos neturi būti nukreiptos į bet kokią veiklą, o pirmiausia į tapimą krikščionimi. Tad Bazilijaus raštuose panašėjimas į Dievą traktuojamas grynai teologinėje, dar tiksliau – kristologinėje perspektyvoje. Perfrazuojant garsųjį posakį *extra ecclesiam nulla salus*, galima drąsiai teigti, kad, anot Bazilijaus, nėra jokio panašėjimo be krikščionybės. Iš tokio panašumo apibūdinimo išplaukia konkrečios veiklos, o tai – sakramentai ir pirmiausia krikštas, apie kurį Bazilijus plačiai kalba ne tik homilijose *Apie žmogaus kilme*⁹², bet ir atskirame veikale *Apie krikštą*⁹³. Homilijose *Apie žmogaus kilme*

⁸⁸ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25.

⁸⁹ *Ibid.*, I, 6, 2; I, 9, 6; III, 5, 7; IV, 4, 4; IV, 4, 10; Origenas, *Paaiškinimai Jono evangelijai*, XX, 13, 106–107; XX, 17 (15), 141–143; XX, 33 (27), 280; pastarieji trys tekstai cituoja Mt 5, 43–45: „Jūs esate girdėję, jog buvo pasakyta: Mylėk savo artimą ir nekėsk priešų. O aš jums sakau: mylėkite savo priešus ir melskitės už savo persekiotojus, kad būtumėte savo dangiškojo Tėvo vaikai“; plg. Crouzelio ir Simonetti komentarą (*op. cit.*, p. 125).

⁹⁰ Apie tai Origenas kalba daugelyje savo raštų vietų, pvz.: *Paaiškinimai Jono evangelijai*, II, 34 (28), 210–211; XIX, 22 (5), 150; XXVIII, 3, 18–22.

⁹¹ Plg. Henri Crouzel, *op. cit.*, p. 218.

⁹² Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilme*, I, 17.

Bazilijus išskleidžia panašėjimo tampant krikščionimi dedamąsias ir paaiškina, ką reikia daryti norint eiti panašėjimo keliu. Cituojant ta tvarka, kurią pasirinko pats Bazilijus, tai – „tapti blogio priešu, be pagiežos ir vakarykščių skriaudų prisiminimo, mylėti brolius ir būti jiems atlaidžiam, iš širdies atleisti priešui, būti gailėstingam artimui, prisipildyti gėrio, turėti atjautos“⁹⁴. Atlikdamas šias veiklas, tikina Bazilijus, žmogus tampa panašus į Dievą. Šios veiklos nėra savitikslių, bet skatina priimti Evangeliją ir apsilvilti Kristumi, o „artima bendrystė su juo [Kristumi], padaro tave artimu su Dievu“, – sako Bazilijus⁹⁵. Bent jau šiose homilijose Bazilijus šio apsilvikimo Kristumi ekspresyviai netapatina su krikštu, tačiau aiškiai parodo, kad krikštas yra būtina sąlyga norint apsilvilti Kristų. Krikštas kaip tik ir apvelka žmogų negendančiu rūbu, o tas negendantis rūbas ir yra pats Kristus.

3.6. *Panašumas amžinybėje*. Eschatologinis panašumo likimas, kaip jis yra pristatytas Origeno teksto ištraukoje, kelia ne vieną pamąstymą. Origenas aiškiai kalba apie panašumo tobulumą, kurį suteiks Dievas pagal žmogaus nuopelnus. Panašumo tobulumas išlieka galimybe, bet ne garantuotu atlygiu. Apie individualų panašumo laipsnį, kaip matėme, Origenas nekalba, bet galima apie tai susimąstyti dėl kiekvieno žmogaus veiklos pastangų. Be to, sunku užtikrintai pasakyti, ar panašumo laipsnis dar galės kisti amžinybėje. Origeno argumentacija tarsi preziūmuoja panašumo laipsnio kismą, nes panašumas vystysis iki tokio tobulumo, kol galiausiai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose⁹⁶. Nors Origenas to tiesiogiai nesako, tačiau toks argumentavimas tarsi sunaikina patį panašumą, kuris tampa identišku, nes iš panašių bus tampama viena. Tada natūraliai kyla tiek dieviškosios, tiek žmogiškosios būties klausimas. Viena vertus, ar dieviška būtis liks dieviška? Ar žmogiškos būties prisiėmimas nekeis ko nors dieviškoje būtyje? Kita vertus, kas atsitiks su žmogiškąja būtimi ir ar ji neišnyks Dieve? Tenka pripažinti, kad Origeno mintis šiuo vienio klausimu nėra pakankamai aiški. Anot Henri Crouzelio ir Manlio Simonetti, čia slepiasi pitagoriškasis monados ir diados priešpriešinimas, įprastas platoniskajai tradicijai⁹⁷.

⁹³ Tiesa, šis veikalas nėra sakramentinis traktatas, o vienuoliams skirti asketiniai mokymai. Tačiau tai nenuvertina krikšto reikšmės, iš kurio išplaukia asketiniai imperatyvai.

⁹⁴ Bazilijus Cezarietis, *Apie žmogaus kilmę*, I, 17.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Origenas, *Apie pradus*, III, 6, 1, 25–40.

⁹⁷ Plg. Crouzelio ir Simonetti komentarą (*op. cit.*, p. 125).

Vienis būtų tobulumas, o daugis – netobulumas. Tad kadangi kalbama apie tobulą panašumą, tai vienis yra neišvengiamas. Crouzelis ir Simonettis primena Origeno raštų leidėją Ernstą Rudolfą Redepenningą (1810–1883), kuris kategoriškai atsisakė traktuoti galutinę protingų kūrinių vienybę su Dievu kaip panteistinę absorbciją. Šią dilemą jie aiškina remdamiesi teze, pagal kurią protas galės suprasti ir mąstyti tik Dievą⁹⁸. Tačiau šie bandymai paaiškinti Origeno poziciją neišsklaido visų neiškumų.

Neaiškumas dėl vienio traktavimo tikriausiai padarė įtakos Konstantinopolio II Susirinkimo, vykusio 553 m., sprendimui pasmerkti siūlymą, pagal kurį protingos būtytys anksčiau esą sudariusios viena su Logosu. Šis siūlymas buvo priskiriamas Origenui, nors iš tiesų susirinkimas pasisakė prieš VI a. ir ankstesnius origenistus, ypač Evagrių Pontietį⁹⁹.

Bazilijaus Cezariečio atveju, mintis apie eschatologinį panašumo likimą yra daug paprastesnė. Ją patikslino ne mūsų nagrinėjamosiose homilijose *Apie žmogaus kilmę*, bet traktate *Apie Šventąją Dvasią*¹⁰⁰, o įvairiose homilijose ne kartą užsiminė. Eidama panašėjimo keliu, žmogiškoji būtis taps labai artima Dievui ir, anot Bazilijaus, bus sudievinata, tačiau jokiais būdais negalima kalbėti apie žmogaus susiliejamą su Dievu ar išnykimą jame. Egzistuoja neperžengiama riba tarp Kūrėjo ir kūrinio, tarp dieviškos ir žmogiškos būties. Sudievinatas žmogus vėl taps tobulu, Dievo norėtu žmogumi, o santykis tarp Dievo ir žmogaus taps vis glaudesnis. Bazilijus neperžengia ontologinės ribos ir niekada neteigia, kad Dievas ir žmogus bus viena ar kad Dievas bus visa visuose. Gal norėdamas išvengti dviprasmybių, Bazilijus niekada necituoja 1 Kor 15, 28 eilutės.

⁹⁸ *Ibid.*; plg. Henri Crouzel, *Origène et la connaissance mystique*, préface du R. P. Henri de Lubac, (*Museum Lessianum: Section Théologique*, 56), Bruges: Desclée de Brouwer, 1961, p. 518–521.

⁹⁹ Plg. Antoine Guillaumont, *Les 'Képhalaia Gnostica' d'Évagre le Pontique et l'histoire de l'origénisme chez les Grecs et chez les Syriens*, (*Patristica Sorbonensia*, 5), Paris: Éditions du Seuil, 1962, p. 124–130. Šis pasmerkimas sukėlė nemažą sąmyšį origenistų tarpe ir teologijos istorijoje apskritai, tačiau dabartinė kritika linkusi manyti, kad ne Konstantinopolio II Susirinkimas nagrinėjo ir pasmerkė Origeno bei jo sekėjų tezes, o imperatorius Justinianas šias tezes kaip juodraščių pasiūlė susirinkimo diskusijai tuo metu, kai susirinkimas nevyko. Todėl šios origenistus smerkiančios tezės nebededamos į naujausius ekumeninių susirinkimų rinkinius; žr. *Conciliorum oecumenicorum generaliumque decreta: Editio critica. I: The Oecumenical Councils: From Nicaea I to Nicaea II (325–787)*, Curantibus Giuseppe Alberigo, Adolf Martin Ritter, Luise Abramowski, Ekkehard Mühlenberg, Pietro Conte, Hans Georg Thümmel, Georges Nedungatt, Silvano Agrestini, Erich Lamberg, Bernhard Uphus, (*Corpus christianorum*), Turnhout: Brepols Publishers, 2006, p. 161.

¹⁰⁰ Plg. Bazilijus Cezarietis, *Apie Šventąją Dvasią*, IX, 23, 25.

Išvados. Šiuo tyrimu buvo siekta kaip galima išsamiau palyginti Bazilijaus Cezariečio homilijų *Apie žmogaus kilmę* (I, 16–17) ištrauką apie žmogaus sukūrimą καθ' ὁμοίωσιν su Origeno veikale *Apie pradus* (III, 6, 1, 10) sutinkamais bene išsamiausiai svarstymais apie ὁμοίωσις. Šios dvi ištraukos svarbios filosofijos ir teologijos istorijai tuo, kad ypatingą dėmesį skiria ne „pagal paveikslą“ nagrinėjimui – kas įprasta patristinėje literatūroje, o „pagal panašumą“ temos aptarimui. Tokia prieiga rodo ne tiek abiejų temų artumą, kiek „pagal panašumą“ temos savitumą. Ji nėra tik kitoks būdas kalbėti apie paveikslą žmoguje, nes panašumo su Dievu galimybė, suteikta žmogui dar kūrimo metu, atlieka savitą vaidmenį tiek žmogaus gyvenime, tiek jo santykiyje su Dievu, o, anot Bazilijaus, iš čia kyla krikščioniškojo gyvenimo imperatyvas. Be to, šios trumpos ištraukos parodo, kaip vystėsi krikščioniškosios filosofijos ir teologijos mintis, kaip komentuojant tuos pačius biblinius tekstus tikslinta terminologija, plėtota argumentacija, kaip keitėsi teologinės pozicijos ir akcentai. Galiausiai galime pastebėti, kaip filosofijos ir Šventojo Rašto dialogas vystosi ir tampa krikščionišku kristocentrinu diskursu apie žmogų.

Pristačius abiejų ištraukų vertimus pirmoje straipsnio dalyje, antroje ilgiau apsisvota prie Šventojo Rašto naudojimo, tiksliau – prie tekstų ištraukose sutinkamų *Pr 1, 26–28, Jn 17, 21.24, 1 Jn 3, 2* ir *Kor 15, 28* analizės, kuri atskleidė tiek kiekvieno teksto savitumus, tiek priminė pagrindinius patristinės egzegezės principus. Trečioje straipsnio dalyje analizuotos ir lygintos įvairios su panašumu susijusios potemės, randamos abiejose ištraukose, kaip antai – panašumas kaip aukščiausiasis gėris, panašumas žmogaus galimybių ribose, panašumo kilmė ir santykis su paveikslu, panašumas ar panašėjimas, panašumo įgyvendinimas ir galiausiai panašumas amžinybėje. Kaip tik šių temų analizė parodė, kuo panašios ir kuo skiriasi abi ištraukos bei Origeno ir Bazilijaus teologinės pozicijos. Iš tiesų savo forma šie tekstai akivaizdžiai giminingi, tačiau jų turinys slepia reikšmingus skirtumus, kurie galimai kyla iš skirtingų filosofinių ir teologinių perspektyvų, savito Šventojo Rašto naudojimo, skirtingo abiejų veikalų tikslo. Tiek vienas, tiek kitas autorius pateikia savitą žmogaus sukūrimo „pagal Dievo panašumą“ interpretaciją. Origenas pristato „panašumą su Dievu“ kaip protingos žmogiškosios prigimties aukščiausiąjį gėrį ir tikslą, kurį pasiekti žmogus gali savo paties veiklos dėka imituodamas Dievą. Nors panašumą Origenas kildina iš paveikslu, tačiau jis yra rezervuotas pabaigai, kai visa taps viena, nes pabaigoje Dievas bus visa visuose. Bazilijus teigia, kad nuo pat sukūrimo pradžios žmogui duotas panašėjimas yra gebėjimas ir galimybė, o jo įgyvendinimas paliktas žmogaus atsakomybei. Tapti „pagal panašumą“ – tai tapti krikščionimi. Bazilijus

Cezarietis nėra nei prieš, nei už Origeną, nei *versus* nei *adversus*. Jis akivaizdžiai išmano Origeno raštus, juos naudoja, tačiau pateikia savitą poziciją, o jo perspektyva tampa grynai teologinė ir kristologinė.

BASILE DE CÉSARÉE *VERSUS* OU *ADVERSUS* ORIGÈNE?
RETOUR SUR LA CRÉATION DE L'HOMME
„À LA RESSEMBLANCE“ (GN 1, 26–27)

Résumé

Basile de Césarée (329–379), dans les *Homélie sur l'origine de l'homme* (I, 16), donne une interprétation particulière de la création de l'homme „à la ressemblance de Dieu“ et affirme que la ressemblance donnée à l'homme dès le début de la création est une capacité, et que son accomplissement est laissé à la responsabilité de l'homme. Devenir „à la ressemblance“, c'est devenir chrétien. Un texte apparemment similaire se trouve déjà dans le *Traité sur les Principes* (III, 6, 1) d'Origène (+254), où la „ressemblance à Dieu“ est présentée comme le but de la nature humaine rationnelle qui ne peut être atteint que par l'activité propre de l'homme dans l'imitation de Dieu. Bien qu'Origène fait dériver la ressemblance de l'image, elle est réservée pour la fin, lorsque tous deviendront un, car à la fin, Dieu sera tout en tous. Le disciple Basile copie-t-il le maître Origène? Après avoir présenté les traductions des deux passages dans la première partie de l'article, la deuxième partie s'est longuement attardée sur l'utilisation de l'Écriture, et plus particulièrement sur l'analyse des textes de Gn 1, 26–28, Jn 17, 21–24, 1 Jn 3, 2 et 1 Co 15, 28, qui a révélé à la fois les spécificités de chaque texte et a rappelé les principes de l'exégèse patristique. La troisième partie a analysé et comparé les différents sous-thèmes liés à la ressemblance que l'on trouve dans les deux passages, tels que la ressemblance en tant que bien suprême, la ressemblance dans les limites de la capacité humaine, l'origine de la ressemblance et sa relation avec l'image, la ressemblance – état ou processus, la réalisation de la ressemblance et, enfin, la ressemblance dans l'éternité. C'est l'analyse de ces thèmes qui a montré les similitudes et les différences entre les deux passages et, en fin de compte, entre les positions théologiques d'Origène et de Basile. Si les textes sont clairement apparentés dans leur forme, leur contenu recèle des différences significatives, qui peuvent découler de perspectives philosophiques et théologiques différentes, d'utilisations différentes de l'Écriture et d'objectifs différents. Basile de Césarée n'est ni contre ni pour Origène. Il connaît et utilise les écrits d'Origène, mais il présente une position distincte, et sa perspective devient purement théologique et christologique. Ces courts passages comparés ici montrent le développement de la pensée philosophique et théologique dans l'Antiquité tardive.